

شماره استاندارد بین‌المللی پیاپی‌ها (شاپا)^۱

کبری عظیمی^۲

چکیده

شماره استاندارد بین‌المللی پیاپی‌ها (شاپا)، شماره خاص و منحصر به فردی است که به هر نشریه ادواری داده می‌شود تا آن را از بقیه نشریات و پیاپی‌ها متمایز گرداند. بدیهی است که این امر کار شناسایی، سفارش و خرید را آسان می‌کند و امور مربوط به مبادله بین‌المللی، اطلاع رسانی و بازاریابی را سرعت می‌بخشد و نیز قدمی است در راه ایجاد کتابشناسی پیاپی‌ها.

این شماره از هشت رقم تشکیل می‌شود که هفت رقم نخست آن شماره منحصر به فرد برای پیاپی و رقم آخر، عدد کنترل‌کننده به شمار می‌آید و با محاسبات ریاضی صحت هفت شماره قبلی را مشخص می‌کند. این مقاله به ساختار سازمانی مرکز بین‌المللی آی. اس. ان، وظایف و اهداف این مرکز، مراکز ملی آی. اس. ان، مزایای استفاده از شاپا، چگونگی درخواست و به‌کارگیری آن، کاربرد این شماره در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها

پیاپی‌ها، شماره استاندارد بین‌المللی پیاپی‌ها (شاپا)

تعریف پیاپی

این اصطلاح به مجله‌ها، روزنامه‌ها، نشریه‌های سالانه (گزارش‌ها، سالنامه‌ها، راهنماها و نظایر آنها)، تکننگلشت‌های فروستی، خلاصه مذاکرات و گزارش‌های ادواری انجمن‌ها و مؤسسات مختلف، پادنامه‌های

هر اثری که به صورت پیاپی و در فواصل زمانی معین منتشر شود، قاعدتاً پایانی نیز بر آن مترتب نباشد و هر بخش به وسیله شماره یا تاریخ از بخش‌های دیگر مجزا گردد، پیاپی نامیده می‌شود.

1. ISSN = International Standard Serial Number

۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی kobraazimi@yahoo.com

ادواری (گاهنامه‌ها)، گزارش‌های کنگره‌ها، همایش‌ها (در اشکال چاپی و غیرچاپی مانند فرم‌های الکترونیکی، فلاپی، لوح فشرده و موارد مشابه) اطلاق می‌گردد. این تعریف آثاری را که در قسمت‌های جداگانه منتشر می‌شود ولی انتهای آن از قبل مشخص گردیده است (مانند آثار چند جلدی) در برنمی‌گیرد.

تاریخچه پیایندهای ایران

پیایندها، برای نخستین بار در ایران همزمان با سلطنت ناصرالدین شاه قاجار با انتشار روزنامه کاغذ اخبار توسط میرزا صالح شیرازی (۱۲۵۳ق.) و پس از آن روزنامه وقایع اتفاقیه ظهور یافتند. با اعطای مشروطیت از جانب مظفرالدین شاه دامنه نشر پیایندها و نشریات ادواری کشور به تدریج توسعه و گسترش یافت (۲: ۲۸)، به طوری که امروزه نشریات بسیاری در قالب روزنامه، مجله، نشریه سالانه (گزارش، سالنامه، راهنما)، خلاصه مذاکرات، گزارش‌های ادواری انجمن‌ها و مؤسسات مختلف، فروستا، گزارش‌های همایش‌ها، کنگره‌ها و نظایر آنها در کشور با فواصل زمانی منظم به‌گونه تخصصی و غیرتخصصی چاپ و منتشر می‌شوند.

تاریخچه نظام بین‌المللی اطلاعات پیایندها^۱

از آنجاکه نشریات ادواری یا پیایندها در امر تحقیق اهمیت زیادی دارند، گردآوری و ایجاد امکان دستیابی سریع به آنها ضرورت دارد. همچنین رشد سریع تعداد عناوین پیایندها، لزوم ایجاد نوعی رمزگردانی استاندارد برای شناسایی و توصیف کتابشناختی پیایندها را به وجود آورد. به دنبال این فکر اقداماتی چند در قالب طرح‌های ملی و بین‌المللی آغاز شد. کمیته فرعی مؤسسه ملی استاندارد آمریکا^۲ در سال ۱۹۶۸ امکانات رمزگردانی‌های گوناگونی را بررسی و مطالعه کرد و سرانجام به این نتیجه رسید که این امر باید در سطح بین‌المللی انجام پذیرد. بنابراین پیش‌نویس طرح کمیته فوق به سازمان بین‌المللی استاندارد ارسال گردید. چندی بعد این سازمان اولین پیش‌نویس آی.اس.اس.ان را ارائه نمود و بر مبنای آن قرار شد هماهنگ‌سازی رمزهای شناسایی به‌طور بین‌المللی انجام پذیرد، اما ثبت و تخصیص رمز از وظایف کشور منتشرکننده پیایندها بر شمرده شد.

برای ایجاد ارتباط و هماهنگ‌کردن این دو مرحله از کار، مرکز بین‌المللی نظام بین‌المللی اطلاعات پیایندها در پاریس تأسیس گردید (نام این مرکز اکنون به مرکز بین‌المللی آی.اس.اس.ان^۳ تغییر کرده است). این مرکز در چارچوب "برنامه جهانی اطلاعات علمی یونسکو" (یونی سیست)^۴ فعالیت می‌کند. دبیرکل یونسکو در ششم نوامبر ۱۹۷۲ تأسیس این مرکز را رسماً اعلام کرد و از کلیه کشورهای عضو درخواست نمود که با نظام بین‌المللی اطلاعات پیایندها همکاری نمایند و مراکز

شماره استاندارد بین‌المللی پیایندها، شماره

خاص و منحصر به فردی است که به هر نشریه

ادواری داده می‌شود تا آن را از بقیه متمایز

گرداند. این شماره در واقع مانند شماره

شناسنامه هر نشریه است که طبق قانون

باید در روی جلد و صفحه عنوان چاپ شود.

ملی آی.اس.دی.اس را در کشورهای خود تأسیس کنند. کتابخانه کنگره آمریکا اولین سازمانی بود که به این پیام پاسخ گفت و تأسیس مرکز ملی خود را تحت عنوان "برنامه ملی داده‌های پیایندها"^۵ اعلام نمود. پس از آن انگلستان، فرانسه، آلمان و کشورهای اسکاندیناوی مراکز ملی خود را تشکیل دادند. هم‌اکنون نیز بسیاری از کشورهای جهان دارای مراکز ملی هستند که تعداد بسیاری از آنها جزء کشورهای جهان سوم به شمار می‌روند.

شماره استاندارد بین‌المللی پیایندها (شابا)

شماره استاندارد بین‌المللی پیایندها، شماره خاص و منحصر به فردی است که به هر نشریه ادواری داده می‌شود تا آن را از بقیه متمایز گرداند. این شماره در واقع همانند شماره شناسنامه هر نشریه است که طبق قانون باید در روی جلد و صفحه عنوان در جای مناسبی که به سهولت قابل رؤیت باشد، چاپ شود (۵: ذیل شماره استاندارد بین‌المللی پیایندها).^۶

اکنون بیشتر نشریات جهان به‌ویژه نشریات کشورهای پیشرفته، شماره خاص خود را دارند. این امر کار

شناسایی، سفارش و خرید را تسهیل می نماید و بیشترین کاربرد این شماره در شناسایی هر پیاپی برای سفارش و خرید است. امور مربوط به مبادله بین المللی، اطلاع رسانی و بازاریابی به این وسیله سرعت می یابد و نیز قدمی ست در راه ایجاد کتابشناسی جهانی پیاپیها (۴): شانزده).

ساختار شاپا

این شماره از هشت رقم تشکیل می شود که هفت رقم آن، شماره منحصر به فردی برای پیاپی است و رقم آخر، عدد کنترل کننده به شمار می آید. برای سهولت در خواندن، چهار شماره اول با یک خط اتصال از چهار شماره دوم جدا می شوند. مانند: ۹۹۶۰ - ۰۰۸۴

همچنین برای احتراز از هرگونه تداخل با رمزهای دیگر همچون شابک، شماره های استاندارد بین المللی همواره باید با حروف آغازین ISSN همراه باشد. مثل: ISSN ۰۳۷۸ - ۷۴۴۳

برخلاف شماره استاندارد بین المللی کتاب هیچ یک از ارقام شاپا متضمن معنای خاصی نیست. بلکه همچون شماره شناسنامه فقط معرف پیاپی است که بدان تعلق گرفته است. رقم هشتم همان طور که گفته شد صحت هفت شماره قبلی را مشخص می کند. این عدد را برحسب هفت شماره اصلی بر مبنای ۱۱ و با وزن های ۸ تا ۲ محاسبه می کنند که مطمئن ترین وسیله برای ردیابی هرگونه اشتباه یا تداخل به هنگام ثبت است.

هرگاه شماره هشتم با رقم کنترل به عدد ۱۰ برسد به جای آن از X استفاده می شود. بدین معنا که هر یک از ۷ رقم اول شاپا به غیر از رقم کنترل از چپ به راست به ترتیب در ۰، ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹ ضرب می شود. مجموع حاصل ضربها به ۱۱ تقسیم می گردد. سپس عدد ۱۱ از باقیمانده کسر می شود، و بدین ترتیب عدد کنترل به دست می آید (۳: ۳۱ - ۳۷).

عملیات به دست آمدن رقم کنترل از محاسبه ۷ رقم دیگر (۷)

هفت رقم اول شاپا
ضرب های ثابت مرتبط با مکان هر رقم در شاپا = ۰۸X

$$\begin{aligned} 3 \times 7 &= 21 \\ 7 \times 6 &= 42 \\ 8 \times 5 &= 40 \\ 7 \times 4 &= 28 \\ 4 \times 3 &= 12 \\ 4 \times 2 &= 8 \end{aligned}$$

مجموع حاصل ضربها ۱۵۱

تقسیم مجموع بر عدد ۱۱ و رقم کنترل

$$151 : 11 = 13 \text{ (باقیمانده } 8)$$

دستیابی به رقم کنترل با توجه به مقدار باقیمانده در

جدول ISSN ۰۳۷۸ - ۷۴۴۳

جدول محاسبه رقم کنترل

رقم کنترل	باقیمانده	عدد ثابت
۰	۰	۱۱
X	۱	۱۱
۹	۲	۱۱
۸	۳	۱۱
۷	۴	۱۱
۶	۵	۱۱
۵	۶	۱۱
۴	۷	۱۱
۳	۸	۱۱
۲	۹	۱۱
۱	۱۰	۱۱

ساختار سازمانی مرکز بین المللی آی. اس. اس. ان مرکز بین المللی آی. اس. اس. ان سازمان بین الدولی و شبکه ارتباطی مراکز ملی و منطقه ای است. این شبکه توسط مرکز بین المللی مستقر در پاریس هماهنگ می گردد. مسئولیت تأسیس و ایجاد مراکز ملی با دولت هاست. هرگاه کشوری بخواهد به این مرکز ملحق گردد، باید رسماً از طرف دولت مربوطه با این سازمان مکاتبه شود.

معیارهای اصلی برای تعیین و انتخاب سازمانی که وظایف یک مرکز ملی را انجام دهد از این قرار است:

– دسترسی به همه پایندهای جدیدی که در کشور منتشر می‌شود و نیز دسترسی به مجموعه‌های بزرگ و عمده پایندها!

– داشتن امکان ایجاد ارتباط و همکاری با ناشران پایندها، توزیع‌کنندگان، کتابخانه‌ها و خدمات اطلاع‌رسانی!

– فعالیت در نقش کانون ملی در سیاست‌گذاری‌های ملی در ارتباط با پایندها (۱: ۳۶-۴۱).

در حال حاضر ۷۶ مرکز ملی از جمله مرکز ملی ایران در سراسر دنیا وجود دارد که مسئولیت تعیین شاپا برای پایندهایی که در کشور متبوع منتشر می‌شوند و ایجاد و نگهداری رکوردهای برابر را برعهده دارند. مرکز بین‌المللی، مسئول پردازش پایندهای منتشر شده کشورهایی است که هنوز در آنها مرکز ملی وجود ندارد. ۳۹ کشور تحت پوشش مرکز بین‌المللی آی.اس.ان قرار دارند. همه شماره‌هایی که واگذار شده و رکوردهای برابر شاپا به پایگاه اطلاعات بین‌المللی وارد می‌گردد و توسط مرکز بین‌المللی کنترل و نگهداری می‌گردد (۷).

وظایف مرکز بین‌المللی

مرکز بین‌المللی آی.اس.ان موظف است، شماره‌های اختصاص یافته به پایندها را حفظ، نگهداری و ویرایش نماید و نیز فعالیت‌های مراکز ملی داخل شبکه را کنترل و هماهنگ کند. این مرکز همچنین موظف است برای پایندهای بین‌المللی و نیز پایندهای کشورهایی که هنوز موفق به تأسیس مرکز ملی آی.اس.ان نشده‌اند، شماره تخصیص دهد.

این مرکز یک سازمان بین‌الدولی است که برحسب مقررات مورد توافق کشورهای عضو اداره می‌شود. این مقررات در واقع موضوع عهدنامه میان یونسکو و فرانسه (کشوری که میزبانی مرکز را به عهده دارد) است. کشورهایی که مرکز ملی ندارند می‌توانند از مرکز بین‌المللی آی.اس.ان برای نشریه‌ای که تاکنون شماره‌ای بدان اختصاص نیافته، نقاضای شماره کنند. این شماره‌ها در یک بانک اطلاعاتی بین‌المللی به نام "شماره‌های استاندارد بین‌المللی پایندهای ثبت شده" ثبت می‌شوند. هر یک از اطلاعات ثبت شده، علاوه بر عناصر منحصر به فرد رسمی که شامل شماره شاپا و

"کلیدعنوان" و عناوین اختصاری است، اطلاعات اضافی دیگری را نیز که برای شناسایی نشریه ضروری یا مفید است، در بردارد. در این بانک اطلاعاتی همچنین تداپیری اتخاذ شده است تا وابستگی پایندهایی را که شماره‌های مجزا دارند ولی به نحوی به هم مرتبطند مشخص کنند. مثلاً ارتباط پایبند با عنوان قبلی، یا ارتباط میان یک پایبند که به چند زبان در مجلدات جداگانه منتشر می‌شود (۳: ۳۱-۳۷).

شاپا کاربردهایی متغیر و متنوع دارد. از آنجا که این شماره روی پایندها چاپ می‌شود، به آسانی می‌تواند توسط همه کسانی که به نحوی با پایندها سر و کار دارند، استفاده شود.

بنابراین وظیفه اصلی مرکز بین‌المللی آی.اس.ان تشخیص شماره شاپاست، در عین حال یک بانک اطلاعاتی منحصر به فرد که شامل اطلاعات کتابشناختی پایندهای جهان است در اختیار دارد. این بانک در چارچوب شبکه خود به‌طور مستمر روزآمد می‌شود و سالانه میان ۴۰ تا ۶۰ هزار شماره جدید به آن افزوده می‌شود و حدود ۸۰ هزار شماره در آن تکمیل و اصلاح می‌گردد. این اطلاعات توسط مرکز بین‌المللی آی.اس.ان در قالب‌های لوح فشرده، فلاپی، نوار مغناطیسی و نیز به صورت میکروفیش منتشر می‌شود. انتشار آنها فصلی است و هر بار اطلاعات روزآمد شده را نیز در بردارد. با توجه به حجم عظیم پایندهای موجود در بانک اطلاعاتی این مرکز (حدود ۱۱۲۵۵۰۷ شماره تا سپتامبر ۲۰۰۴) و با توجه به نمایه‌های ضمیمه آن که اگر به صورت چاپی منتشر شوند، خود حدود هزار جلد کتاب کاملاً قطور می‌گردد، به نظر می‌رسد که بهترین شکل برای ارائه اطلاعات و حفظ و نگهداری آنها، لوح‌های فشرده باشند. بدین ترتیب نه تنها امکان بازیابی هر پایبند از طریق نمایه‌های بیست و چهارگانه آن میسر است، بلکه جستجوهای ترکیبی و انتقال داده‌های منتقل

شده بر روی فلاپی یا دیسک‌های سخت در قالب‌های مختلف نیز امکان‌پذیر است (۷).

مرکز بین‌المللی آی.اس.ان علاوه بر وظایف فوق، مسئولیت تعیین عنوان‌های اختصاری برای پیاپی‌ها را نیز بر عهده دارد. عنوان‌های اختصاری همراه با شماره شاپا و کلیدعنوان از عناصر اصلی شاپا هستند. این عناوین اختصاری بیشتر برای نشریات علمی و فنی به کار می‌روند و در خدمت آگاهی‌رسانی جاری، چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی به کار گرفته می‌شوند. علاوه بر این سازمان بین‌المللی استاندارد، مرکز بین‌المللی

ناشران پس از دریافت شماره شاپا موظفند آن را روی جلد همه شماره‌های پیاپی خود ثبت کنند. طبق توافق جهانی، مناسبترین مکان برای مجلات، گوشه سمت راست جلد است.

آی.اس.ان را دفتر تعیین و نگهداری واژه‌های اختصاری یا سرواژه‌ها در عناوین پیاپی‌ها یا برگرفته از عناوین آنها انتخاب و معرفی کرد. لذا این مرکز فهرست واژه‌های اختصاری عناوین پیاپی‌ها را نگهداری و منتشر می‌کند. پیاپی‌های موجود در بانک اطلاعاتی این مرکز خود پستوانه‌ای برای این فهرست هستند. این مرکز تاکنون ده‌ها هزار علامت اختصاری در ۶۵ زبان مختلف تعیین نموده است که در سه شکل مختلف منتشر می‌شوند:

- شکل چاپی که به‌طور سالانه در هم ادغام می‌شود؛
- روی فلاپی که آن هم سالانه در هم ادغام می‌گردد؛
- ویرایش فصلی روی لوح فشرده (۳۱-۳۷).

اهداف مرکز آی.اس.ان

هدف اصلی این مرکز ثبت پیاپی‌های سراسر جهان است که اطلاعات ضروری و اساسی را به منظور تشخیص و کنترل کتابشناختی پیاپی‌ها ثبت می‌کنند. از مهم‌ترین اهداف این سازمان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- توسعه و نگهداری دفتر بین‌المللی پیاپی‌ها؛

- ترویج استفاده از رمز استاندارد شاپا؛

- تسهیل بازیابی اطلاعات علمی و فنی پیاپی‌ها؛

- دسترس‌پذیر کردن این اطلاعات به صورت جاری؛

- ایجاد شبکه ارتباطی میان کتابخانه‌ها، خدمات اطلاعات منابع دست دوم، ناشران پیاپی‌ها و سازمان‌های بین‌المللی؛

- ترویج و تشویق استانداردهای بین‌المللی کتابنامه نویسی^۱، چگونگی ارتباط و مبادله اطلاعات در حوزه پیاپی‌ها.

برای رسیدن به این اهداف، مرکز آی.اس.ان مسئولیت ایجاد و نگهداری شبکه‌ای از مراکز ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را بر عهده دارد.

هر کدام از این مراکز یک پایگاه اطلاعاتی دارد که شامل شماره‌های مشخص‌کننده و منحصربه‌فرد همه پیاپی‌هایی است که در کشور یا منطقه منتشر می‌شود.

رکوردها از همه مراکز به پایگاه بین‌المللی گزارش می‌شوند. چنین نظمی به این معناست که اطلاعات پیاپی‌ها می‌تواند به‌طور اشتراکی توسط مؤسسات شرکت‌کننده استفاده شود و اطلاعات آن به‌طور وسیع در دسترس همگان قرار گیرد (۱: ۳۶-۴۱).

کاربردهای شاپا

شاپا کاربردهایی متغیر و متنوع دارد. از آنجا که این شماره روی پیاپی‌ها چاپ می‌شود، به‌آسانی می‌تواند توسط همه کسانی که به‌ نحوی با پیاپی‌ها سروکار دارند، استفاده شود. این شماره‌ها و اطلاعات مرتبط با آنها را می‌توان از بانک اطلاعاتی آی.اس.ان بازیابی کرد. علاوه بر این به‌طور خلاصه می‌توان کاربردهای زیر را برای آن برشمرد:

- ۱- رمزی منحصربه‌فرد برای شناسایی هر پیاپی بدون نیاز به دانستن زبان یا نام کشور منتشرکننده آن؛
- ۲- ساده‌ترین و باصرفه‌ترین وسیله ارتباط میان ناشر، کارگزار و خریدار؛ کارگزارانی که واسطه میان ناشر و هزاران هزار پیاپی و هزاران هزار مشتری هستند، شماره استاندارد بین‌المللی پیاپی‌ها را بهترین و اساسی‌ترین وسیله کنترل یافته‌اند؛
- ۳- بانک اطلاعاتی بین‌المللی آی.اس.ان در

پاریس وسیله‌ای مطمئن برای تکمیل، کنترل یا ایجاد یک بانک اختصاصی است؛

۴. استفاده از شماره استاندارد بین‌المللی پیاندها، سرعت و کارایی و نظام علمی خدمات مرجع کتابشناختی مراکزی همچون مراکز اسناد و مدارک علمی و فنی، مراکز چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی و نظایر آن را تضمین می‌کند؛

۵. امروزه حتی در خدمات پستی گاه از این شماره برای کنترل و شناسایی پیاندها که باید مشمول تخفیف مخصوص پستی شوند، استفاده می‌شود؛

۶. استفاده از شاها در فهرستگان پیاندها، کار امانت بین کتابخانه‌ای، اهم از داخلی و بین‌المللی را آسان، نظامند و بی‌خنده می‌کند و رمز منحصربه‌فرد شناسایی در واسطاری قانونی و مجموعه‌سازی است که نقش مهمی دارد؛

۷. از آنجا که شماره استاندارد بین‌المللی پیاندها، رقمی است، استفاده از آن در رایانه آسان است و در نتیجه روزآمد کردن، ایجاد ارتباط میان پیاندها، بازیابی و انتقال داده‌ها و از طریق رایانه سهل و سریع می‌شود؛

۸. و سرانجام ناشرانی که می‌خواهند برای تشریفات خود تعیین هویت کنند و احتمالاً بدانها بارکد بدهند، این شماره را مطمئن‌ترین و ساده‌ترین وسیله می‌دانند (۳: ۳۱-۳۷).

اطلاعات مربوط به هر پیانده در بانک اطلاعاتی بین‌المللی

هر پیانده دارای اطلاعات کتابشناختی ویژه‌ای است که شناسایی آن به وسیله شاخص‌های بازیابی بسیاری میسر می‌شود. این اطلاعات از این قرارند:

۱. شماره استاندارد بین‌المللی تشریفات ادواری (شاها)؛
۲. کلید عنوان؛
۳. کشور منتشرکننده؛
۴. مشخصات نشر؛
۵. عنوان اختصاری؛
۶. عنوان یا عنوان‌های دیگر؛
۷. عنوان اصلی؛
۸. وضعیت نشر (شامل: جاری، متوقف شده، نامعلوم)؛
۹. تاریخ یا تاریخ‌های انتشار (تاریخ شروع و تاریخ پایان)؛

۱۰. فاصله انتشار؛

۱۱. نوع انتشار؛

۱۲. زبان نشریه؛

۱۳. خط عنوان اصلی؛

۱۴. رده‌بندی (بر مبنای رده‌بندی دبویی یا رده بندی دهدهی جهانی)؛

۱۵. رمز مرکز آی.اس.ان؛

۱۶. نام سازمان (یا سازمان‌های) منتشرکننده همان‌گونه که روی پیانده آمده است؛

۱۷. نام سازمان (یا سازمان‌های) منتشرکننده بر مبنای قواعد فهرستویی؛

۱۸. نشانه رده (Codon) و سایر رمزا؛

۱۹. شمول نشریه در چکیده‌نامه‌ها و نمایه‌نامه‌ها؛

۲۰. زبان یا زبان‌های دیگری که نشریه بدان منتشر می‌شود؛

۲۱. آیا خود نشریه، زبان دیگر یک نشریه است؛

۲۲. عنوان یا عنوان‌های قبلی؛

۲۳. عنوان یا عنوان‌های جانشین؛

۲۴. ضمایم یا پیوست؛

۲۵. آیا خود نشریه، ضمیمه یا پیوست است؛

۲۶. فروست دارد؛

۲۷. آیا خود نشریه: فروست است؛

۲۸. عنوان‌های مرتبط (۳: ۳۱-۳۷).

چگونگی درخواست و به‌کارگیری شاها

درخواست شماره، همان‌طور که گفته شد باید از طریق مرکز ملی و با در صورت فقدان چنین مرکزی از راه تماس مستقیم با مرکز بین‌المللی آی.اس.ان انجام گیرد.

ناشران موظف هستند همراه با فرم درخواست، مدارک و اطلاعات زیر را نیز در اختیار مراکز ملی یا مرکز بین‌المللی قرار دهند:

- برای پیاندهای چاپی، یک‌کپی از آخرین شماره نشریه؛
- برای نشریات پیوسته، یک برون‌داد چاپی از صفحه عنوان یا هر صفحه‌ای که اطلاعات مربوط به عنوان و اطلاعات مربوط به ناشر را ارائه دهد؛
- برای نشریاتی که بر روی لوح فشرده یا فلاپی منتشر می‌شوند، یک‌کپی نمونه یا برون‌داد چاپی از صفحه عنوان؛

۱. این واژه نوعی نشانه رده‌بندی است که به منابع کتابخانه‌ای داده می‌شود و معمولاً از چهار حرف بزرگ لاتین و دو گروه شماره که با خط اتصال به هم مرتبط شده‌اند، تشکیل می‌شود.

– تاریخ آغاز انتشار پیاپی؛

– فاصله انتشار؛

– اطلاعات مربوط به عناوین قبلی یا دیگر عناوین نشریه (۸).

به هر حال پس از دریافت شماره‌ها شایا بر ناشران واجب است که شماره مزبور را روی همه شماره‌های پیاپی خود چاپ نمایند. برای مجلات طبق توافق جهانی، مناسب‌ترین مکان، گوشه سمت راست جلد است. می‌توان عنوان مخفف را نیز در کنار آن چاپ کرد ولی بهترین جا برای عنوان مخفف در صفحه داخل جلد است.

برای دیگر پیاپی‌ها مثل راهنماها، سالنامه‌ها و نظایر آنها که شکل کتاب دارند، مناسب‌ترین محل‌ها روی صفحه عنوان، صفحه حقوق، پشت یا روی پوشش جلد کتاب است. مطلوب‌ترین شکل چاپ شایا این است که چهار شماره اول و چهار شماره دوم به وسیله یک خط اتصال از هم جدا شوند و همیشه سرواژه "ISSN" مقابل شماره‌ها ذکر شود.

در بیشتر کشورها، کتابخانه ملی یا سازمانی وابسته به آن وظیفه مرکز ملی آی.اس.ان را بر عهده دارد و بیشترین مسئولیت آنها در ثبت و واگذاری شایا و تعیین کلید عنوان است.

اگر پیاپی هم شماره شایب^۱ و هم شماره شایا داشته باشد (مثلاً در مورد فروست‌ها) در این صورت باید هر دو شماره چاپ شوند و پیشوند هر کدام باید در مقابل شماره خود قرار گیرد. شماره شایا باید در همه فهرست‌های ناشران و هر کجا که لازم است اطلاعات کتابشناختی پیاپی را بدهیم، قید شود. هنگامی که عنوان فروست، شناسه قرار می‌گیرد و تک‌نگاشت‌های فروست ذیل آن فهرست می‌شوند، شماره شایا باید بعد از فروست ذکر شود. هر تک‌نگاشت نیز دارای شماره شایای مربوط به خود است. در این موارد ذکر پیشوند ISSN قبل از شماره الزامی است. هنگامی که عنوان فروست به منزله یکی از عوامل

کتابشناختی خواه در پرازنز یا بدون آن ذکر شود، شایا باید بعد از عنوان و شماره فروست پیاپی. در مورد عناوین فروست‌هایی که داخل پرازنز قرار می‌گیرند، شماره شایا هم باید داخل پرازنز پیاپی.

توصیه می‌شود که در نمایه‌ها همیشه شایا در آخرین بخش هر مدخل قرار گیرد. هر نوع توصیف مادی، مثل شماره صفحه، یا ارجاع به بخش‌ها باید به کمک نشانه‌های مختلف مثل فاصله‌گذاری یا تغییر حروف و نظایر آنها از شماره‌های شایا متمایز گردد. همچنین توصیه می‌شود که ناشران در فهرست‌های انتشاراتی خود یک نمایه هم برحسب ارقام شایا اضافه کنند و اطلاعات پیاپی را در مقابل آن قید نمایند (۳: ۳۱-۳۷).

در باره پیاپی‌های غیر چاپی مانند نوار، کاست و نظایر آنها این شماره باید روی همه محل‌هایی که به آسانی قابل رؤیت باشد چاپ شود. برای مثال روی جعبه، محفظه، برجسب داخل و در میکروفیش‌های پیاپی، شماره باید در باریکه بالایی فیش که بخش معرفی میکروفیش روی آن قرار دارد، و نیز روی برجسب‌ها (اگر داشته باشد) ذکر شود.

در منابع الکترونیکی (اعم از لوح فشرده یا منابع الکترونیکی پیوسته) شماره باید روی صفحه نمایش عنوان و راهنمای اصلی و در مورد لوح فشرده روی برجسب وسط و محفظه آن ظاهر شود.

تغییراتی که بر روی شایا اثر می‌گذارد

پیاپی‌ها دائماً دستخوش تغییر و تحولند. ناشر و بسیاری از عناصر اصلی آن ممکن است در طی زمان تغییر کند. بسیاری از این تغییرات در کلیدعنوان اثر می‌گذارد. در چنین مواردی، باید یک شماره‌شایای جدید برای پیاپی تقاضا کرد. بدیهی است که شایای قبلی به دور انداخته نمی‌شود، زیرا که آن یک نشان همیشگی برای پیاپی با نام قبلی است. برای احتراز از هرگونه اختلال باید بلافاصله مرکز بین‌المللی آی.اس.ان را از تغییراتی که ممکن است در کلیدعنوان اثر بگذارد آگاه کرد. با این کار در واقع برای پیاپی با مشخصات تازه، تقاضای شماره شایای جدید می‌کنیم. بنابراین همان روش درخواست شماره مجدد برای پیاپی‌ها از طریق

مرکز ملی یا به طور مستقیم از مرکز بین‌المللی باید تکرار شود. مواردی که ناشر موفق است برای پیابند خود تقاضای شماره جدید بنماید به قرار زیر است:

۱. هرگونه تغییر کلی در عنوان پیابند مستلزم دریافت شماره جدید است؛

۲. وقتی پیابندی علاوه بر فرم جایی در قالب رسانه دیگری نیز منتشر شود، برای فرم جدید باید شماره دیگری تقاضا نمود؛

۳. اگر پیابندی در دو منطقه جغرافیایی منتشر شود برای هر کدام باید شماره‌های جداگانه درخواست نمود؛
۴. تغییر نام مؤسسه ناشر در صورتی که نام مؤسسه جزئی از نام پیابند باشد؛

۵. تغییر کلمات اختصاری به طور کامل؛

۶. وقتی که یک پیابند تبدیل به دو یا چند بخش جداگانه شود، برای هر کدام باید شماره جدید درخواست نمود؛
۷. وقتی که پیابندی در نشریه دیگری ادغام شود که طبعاً منتج به تغییر نام خواهد شد؛

۸. وقتی که پیابندی، نشریه دیگری را در خود جذب می‌کند و در نتیجه نام خود را نیز تعویض می‌نماید؛

۹. وقتی که نشریه به دو یا چند زبان منتشر می‌شود، هر یک باید شاپای ویژه خود را داشته باشد؛

۱۰. برخی تغییرات جزئی نیاز به شماره مجدد ندارند ولی اگر نسبت به اهمیت تغییرات تردیدی هست، بهتر است مطلب را با مرکز بین‌المللی آی.اس.ان در میان گذاشت (۳: ۳۱-۳۷).

مراکز ملی آی.اس.ان

مراکز ملی در کشورهای مختلف مسئولیت ثبت و اگداری شماره شاپا به پیابندهایی که در کشور آنها به چاپ می‌رسد و تعیین کلیدعنوان آنها را برعهده دارند. در بیشتر کشورها کتابخانه ملی هر کشور با سازمانی که به شکلی به کتابخانه ملی وابسته است، وظیفه مرکز ملی را انجام می‌دهد. معیارهای اصلی برای تصمیم‌گیری انتخاب سازمانی که وظیفه یک مرکز ملی را انجام می‌دهد از نظر مرکز آی.اس.ان چنین است:

– دسترسی به پیابندهای جدید که در کشور منتشر می‌شود و مجموعه‌های بزرگ پیابندها؛
– مکان ایجاد برقراری همکاری و ارتباط با ناشران و

توزیع کنندگان پیابندها و همچنین با کتابخانه‌ها و مراکز خدمات اطلاعاتی؛

– فعالیت در نقش کانون مرکزی در سیاست‌های ملی و فعالیت‌های مرتبط با پیابندها.

مرکز ملی ایران

از سال ۱۳۴۸ که اولین راهنمای مجله‌های ایران منتشر گردید، نیاز به شاپا احساس شد و لزوم دریافت آن به ناشران توصیه گردید. قبل از همه برای همین نشریه که خود پیابندی سالانه است و سپس نامه انجمن کتابداران ایران که به صورت فصلی منتشر می‌گردید، از مرکز بین‌المللی آی.اس.ان تقاضای شماره استاندارد شد (در سال ۱۳۵۲ که از عمر شاپا در جهان فقط یک سال می‌گذشت).

به تدریج دیگر نشریات نیز با پرکردن پرسشنامه‌ای که از کتابخانه ملی (در نقش رابط میان پیابندهای ایران با مرکز بین‌المللی آی.اس.ان) دریافت می‌نمودند، مبادرت به کسب شماره شاپا کردند. سرانجام به دنبال اقدامات مستمر کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران برای ایجاد یک مرکز ملی، مجلس شورای اسلامی با تأسیس این مرکز موافقت نمود و این مرکز با نام اختصاری شاپا (شماره استاندارد بین‌المللی پیابندها) فعالیت خود را رسماً از مرداد ۱۳۸۲ در محل کتابخانه ملی آغاز کرد.

مرکز ملی شاپا سعی نموده است تا با فراهم نمودن امکانات، آسان و سریع به درخواست متقاضیان پاسخ دهد و از آن زمان تاکنون ۲۲۰ نشریه شماره شاپا دریافت داشته‌اند.

چگونگی درخواست شاپا

مرکز ملی ایران (شاپا) طی موافقتنامه‌ای با مرکز بین‌المللی آی.اس.ان در پاریس متعهد شده است ضمن تخصیص شماره شاپا به متقاضیان، فهرست کامل و مستندی از مختصات کتابشناختی آنها نیز تهیه کند و در فواصل معین به پایگاه بین‌المللی پیابندها ارسال نماید پیابندی که متقاضی دریافت شماره شاپاست ممکن است دو حالت داشته باشد:

– هنوز اولین شماره آن منتشر نشده است ولی به زودی منتشر خواهد شد. در این صورت کافیست پرسشنامه شاپا تکمیل و به مرکز ملی شاپا ارسال گردد. این مرکز بلافاصله شماره را تعیین و به دفتر نشریه ارسال خواهد کرد به این ترتیب نشریه مذکور از اولین شماره دارای شماره منحصر به فرد خود خواهد شد.

– در مورد نشریاتی که در حال انتشار هستند، کافیست ناشر یک نسخه از آخرین شماره منتشر شده را همراه با پرسشنامه تکمیل شده به دفتر شاپا ارسال دارد. به این ترتیب بلافاصله اقدام به تخصیص شماره شاپا خواهد شد.

کاربرد شاپا در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی

اگرچه استفاده از شاپا در صنعت نشر جهانی همه‌گیر شده و بسیاری از کشورها با این نظام به‌خوبی آشنا هستند ولی باکمال تعجب در حوزه متون کتابداری و اطلاع‌رسانی درباره شماره استاندارد بین‌المللی نشریات مطالب زیادی چاپ و نشر نشده است. این در حالی است که کشورهایی که سهم عمده‌ای در صنعت نشر جهانی ندارند، نظام شاپا را در نشر پایندهای خود پذیرفته‌اند.

گرچه این نظام هنوز همه انواع پایندها (فرم‌های غیر چاپی) را تحت پوشش خود قرار نداده است، با وجود این آمارهای بین‌المللی نشان می‌دهد که اخیراً کتابخانه‌های بسیاری از کشورها می‌توانند مطمئن شوند که بیشتر نشریات جدید، دارای شماره بین‌المللی هستند و در نتیجه می‌توان در فرآیند کتابخانه از این شماره استفاده کرد.

زمانی که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی استفاده از خدمات ماشینی را آغاز کنند، نیاز به شماره‌ای که در سطح بین‌المللی یکسان باشد احساس می‌شود و شاپا به راحتی می‌تواند چنین نقشی را ایفا نماید.

در دنیا ناشران در سطح جهانی به سرعت استفاده از شاپا را به رسمیت شناختند. با افزایش استفاده از داده‌پردازی الکترونیکی، داشتن شناسنامه‌های عددی نه تنها در بازار نشریات و پایندها امری ضروری می‌نماید بلکه در کتابخانه‌ها نیز ضرورت دارد و استفاده از آن برای بازبایابی اطلاعات بسیار مفید و سودمند است.

در اینجا به‌طور خلاصه موارد استفاده از شاپا در کتابخانه‌ها بیان می‌گردد:

۱. استفاده از شاپا در سفارش و فراهم‌آوری کتابخانه؛
۲. استفاده از آن در نظام گردش و امانت کتابخانه؛
۳. استفاده از شاپا در امانت بین کتابخانه‌ای؛
(در نظام امانت بین کتابخانه‌ای می‌توان از شاپا برای درخواست و سفارش استفاده نمود. استفاده از شاپا در این نظام‌ها به میزان قابل‌توجهی در وقت و هزینه کتابخانه‌ها صرفه‌جویی می‌کند).
۴. استفاده از شاپا برای جستجو از پایگاه‌های اطلاعاتی؛
۵. استفاده از شاپا برای کتابخانه‌هایی که دارای نظام‌های قابل خواندن به‌وسیله ماشین هستند و با قراردادی که میان مؤسسه بین‌المللی آی.اس.ان و انجمن اروپایی شماره‌گذاری کالا^۱ منعقد شده است، شاپا قابلیت تبدیل شدن به رمزین را دارد و می‌تواند عامل بازبایی در همه مراحل کتابخانه باشد؛
۶. استفاده از شاپا برای دریافت اطلاعات و مدارک در نظام‌های ماشینی؛ بازبایی و دریافت اطلاعات از طریق شاپا به دلایلی چون کنترل مناسب و دقیق، مطابقت مدرک، مورد بازبایی و اینکه نقطه بازبایی واحدی در سطح بین‌المللی است اهمیت آن را بیشتر کرده است؛
۷. استفاده از شاپا برای جستجو در فهرست‌های پیوسته و فهرست‌های مشترک.

شماره استاندارد بین‌المللی پایندها و ابزارهای انتخاب

ابزارهای انتخاب پایندها منابعی هستند که برای شناسایی، انتخاب و سفارش نشریات به کار برده می‌شوند. این منابع معمولاً دارای اطلاعات کتابشناختی، نشانی، قیمت، شماره استاندارد بین‌المللی (شاپا)، چکیده و توصیفی از محتوا و شکل نشریه هستند که به صورت چاپی یا الکترونیکی و از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی و اینترنت در اختیار متقاضیان قرار می‌گیرد.

از مهم‌ترین ابزارهایی که معمولاً برای انتخاب و سفارش از آنها استفاده می‌شود، می‌توان به راهنمای مجله‌ها و روزنامه‌های ایران و اورتیج اشاره کرد.

– سلفطانی، پوری، ۱۳۱۰- راهنمای مجله‌ها و

روزنامه‌های ایران، ۱۳۸۱-۱۳۸۲. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳.

این راهنما حاوی اطلاعات نشریات زیر نیز هست:
۱. همه نشریاتی که به فارسی یا زبان‌های دیگر در ایران منتشر می‌شوند؛

۲. بولتن‌های خبری که حاوی مقالات تحقیقی نیز هستند؛

۳. نشریاتی که به دلایلی در فاصله زمانی معین منتشر نمی‌شوند و نشریاتی که فقط سالی یک بار منتشر می‌شوند. ترتیب انتشار راهنمای مزبور سالانه است و در مورد هر نشریه در صورت امکان، اطلاعات زیر ارائه شده است:

نام نشریه، نوع نشریه، تاریخ انتشار اولین شماره، فاصله انتشار، صاحب‌امتیاز، سردبیر یا مدیرمسئول، بهای اشتراک، زبان، وابستگی، نشانی، تلفن، دورنگار، شماره استاندارد بین‌المللی نشریات ادواری و شمارگان.

Ulrich's International Periodical Directory, 42ed. New Jersey: R.R.Bowker, 2004.

راهنمای بین‌المللی نشریات ادواری اولیچ، یکی از مهم‌ترین منابع مرجع در شناسایی ادواری‌ها در جهان است. اطلاعات مندرج در این راهنما شامل مشخصات کتابشناختی بیاندها، وضعیت نشر، نشانی، دوره انتشار، قیمت، شماره‌شاپای نشریات، دورنگار، نشانی پست الکترونیکی و وبسایت، موضوع و اطلاعات اساسی دیگر است.

از ویژگی‌های عمده راهنمای مزبور موارد زیر است:

۱. یکی از معتبرترین منابع مرجع در زمینه شناسایی نشریات ادواری در جهان است؛

۲. چکیده‌نامه‌هایی که نشریات ادواری را معرفی می‌کنند و به‌نمایش می‌گذارد و چکیده‌نویسی آنها می‌پردازند، آورده شده است. این اطلاعات می‌تواند یکی از ملاک‌های انتخاب و خرید نشریات، چکیده‌نامه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی باشد؛

۳. کارگزارانی که از نشریات ادواری مزبور خدمات تحویل مدرک ارائه می‌دهند، معرفی شده‌اند. در صورتی

که کتابخانه‌های مجله موردنظر را مشترک نباشد، با کمک این اطلاعات می‌تواند مقالات مورد نیاز را از کارگزاران مربوط تهیه نماید؛

۴. اگر نشریه‌ای به صورت میکروفرم، لوح فشرده یا اینترنت قابل دسترسی باشد، معرفی شده‌است؛

۵. حاوی بسیاری از اطلاعات در زمینه‌های گوناگون است که برای تکمیل اطلاعات کتابشناختی بیاندها، انتخاب آنها، پیگیری سفارش و موارد دیگر ضروری است. شکل چاپی راهنمای مزبور به صورت سالانه توسط انتشارات باوکر^۱ و لوح فشرده آن توسط دو ناشر باوکر، ویسلور - پلاتر^۲ در بازار موجود است. به علاوه این راهنما به صورت اینترنت و اینترنت نیز قابل دسترسی است (۶: ۷۹-۸۳).

شماره استاندارد بین‌المللی بیاندها (شاپا) و رمزینه^۳ در انجمن اروپایی شماره‌گذاری کالا

طبق قراردادی که میان مؤسسه بین‌المللی آی.اس.ان و انجمن اروپایی شماره‌گذاری کالا منعقد گردید، قرار شد از شماره شاپا برای شناسایی بیاندها هنگامی که به منزله کالا در فروشگاه‌ها و دکاها و نظایر آنها به فروش می‌رسد، استفاده کنند.

از آنجا که همه رمزینه‌های این انجمن با شماره‌ای که تعیین‌کننده کشور است، شروع می‌شود، لذا توافق شد "سرزمین بیاندها" به منزله یک کشور فرض شود و شماره ۹۷۷ به جای پیش‌شماره کشور به آن تعلق گیرد.

حالا یک شماره شاپا را در نظر می‌گیریم. مثلاً شماره: ۶۱۳۶-۱۰۲۸: ISSN شماره شاپای مجله مزده است. این مجله ماهانه چاپ می‌شود و کلیدعنوان آن mazra.ah تعیین شده است و در تهران منتشر می‌شود. فرض کنید شماره اردیبهشت آن را در دست داریم و می‌خواهیم به آن شماره کالا تخصیص بدهیم که فروشگاه‌ها بتوانند آن را نیز مانند دیگر کالاهایشان به‌طور ماشینی به فروش رسانند. رمزینه این مجله می‌شود:

۹۷۷۱۰۲۸۶۱۳۰۸۰۲

معنای ارقام فوق به طریق زیر قابل شناسایی است:
۹۷۷ = پیش‌شماره ثابت برای بیاندها به‌طور کلی؛
۱۰۲۸۶۱۳ = شماره شاپا بدون خط اتصال و شماره کنترل؛

۵. همو: راستین، فروردین، دانشنامه کتابداری و اطلاع رسانی، ذیل «شماره استاندارد بین المللی بیابندها».
۶. محسنی، حمید، مدیریت مجلات تهران: نشر کتابدار، ۱۳۷۸.
7. "Issn international center". [on-line]. Available: <http://www.issn.org>. [25Sep.2004]
8. "Issn uk center". [on-line]. Available: <http://www.bl.uk/services/bibliographic/issn.html>. [25Sep.2004]

تاریخ دریافت: ۱۳۸۲/۴/۲۲

- ۰۰ = رمز قیمت: برای شماره‌های خاص به کار می‌رود (مثلاً شماره ویژه، دو شماره در یک مجلد و مانند آنها) در موارد عادی همیشه ۰۰ به کار می‌رود؛
- ۸ = رقم کنترل که بر مبنای یک قاعده ریاضی محاسبه می‌شود؛
- ۰۲ = افزوده‌ها (به معنای شماره اردیبهشت که ماه دوم است).

افزوده‌ها یا شماره‌های الحاقی را می‌توان تا پنج رقم گسترش داد به گونه‌ای که بتواند دیگر مشخصات مجله مثل سال، ماه و روز را نیز دربرگیرد. جای این شماره در گوشه راست بالای رمزینته است.

منابع

۱. پورحسن طباطبائی، صادق. «نظام بین المللی اطلاعات بیابندها (ISDS)». پیام کتابخانه، دوره دوم، ۴ (زمستان ۱۳۷۱): ۳۶-۴۱.
۲. حمیدی، محمدرضا. تاریخ مطبوعات قزوین. قزوین: طه، ۱۳۸۰.
۳. سلطانی، پوری. «ISSN: شماره شناسنامه بیابندها». رسانه، دوره پنجم، ۱ (۱۳۷۳): ۳۱-۳۷.
۴. همو. راهنمای مجله‌های ایران ۱۳۷۹. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۸۱.